

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՐՈՆ ԲՈՒՐԹԷԼ ՕՐԲԷԼԵԱՆ

Օրբէլեան իշխանական տան պարծանքներէն է Բուրթէլ, որդի Օրբէլեան Ելիկուսի եւ Թամթայի: Ամուսինը կը կոչուէր Վախախ: Ունէր երկու զաւակներ՝ Պեչդէն եւ Իւանէ: տեղ մը կը յիշուի նաեւ երրորդի մը անունը՝ Սամեղ (Ալիշան, Սիսակամ, էջ 47): Իւանէի որդին հետագային պիտի դառնար Հայոց մեծ Վարդապետներէն մին՝ Յովհաննէս Որոտնեցին:

Բուրթէլի անունը յաճախ կը տեսնուի ԺԴ. դարու առաջին կէսին օրինակուած հայերէն ձեռագիրներու յիշատակարաններուն եւ նոյն շրջանի վիճակն արձանագրութիւններուն մէջ: Ան մեծ դոմեաներով կը յիշատակուի իբրեւ իշխանաց իշխան, 1306—1345 տարիներուն: Եղած է նաեւ սպարապետ Հայոց եւ Վրաց:

Ստորեւ կ'արտագրենք շարք մը այն դոմասանական վկայութիւններէն, որոնք տրուած են իրեն այլեւայլ ժամանակներ, զանազան անձերու կողմէ:

1306, Աւետարան, գրուած Եղեգիսի մէջ, Սարգիս կրօնաւորի ձեռքով, «...իշխանութեան այսմ նահանգի իշխանաց իշխան, բարեպաշտ եւ ամենաւրհնեալն Բուրթէլին...» — Յաչիկեան, Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 42:

1307, Աւետարան, օրինակուած Նորամանքի մէջ, Մոմիկ զրչի ձեռքով, Յովհաննէս Օրպէլի Եպիսկոպոսի փափաքով, «Յաղազս փրկութեան հոգւոյ եւ մարմնոյ, եւ յարեւշատութիւն եւ ի պահպանութիւն մեծ քաջագաւթ իշխանաց իշխանին Բուրթէլին...» (Բագմալէպ, 1947, էջ 216):

1315, Աւետարան «Կոմարեցաւ ի քաղաքիս յեղեգիս, ի տէրութեան արեաց վեհագունի, իշխանաց իշխեցողի, մեծ կոմսի եւ կողմնակալի Բուրթէլին...» — Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 117 եւ 377:

1321, Աւետարան, գրուած եւ նկարադարձուած Տարօնեցի Թորոսի ձեռքով, հաւանաբար Գլաձորի մէջ, Բուրթէլի ամուսնին Վախախ իշխանուհիին համար. «Ձքաջ եւ զգաւրեղ պարոնաց պարոնն զմեծն Բուրթէլ, եւ զբարեպաշտ իշխանուհին եւ զարքաւէր ամուսին նորին զստացաւ Սր. Աւետարանիս զպարոն Վախախն, զգարդարեալն բոլոր առաքինութեամբ, եւ զգովեալն յամենայն բերանոյ, իւրեանց հարադատ եւ ազատածին զեղեցկազեղ մանկամբն Պեչքենիւ եւ Իւանէիւ, յիշեցէք անմոռաց, պատահալիք Սր. Աւետարանիս, զի յերկար ժամանակս եւ բարձր փառաւք կացցեն ի վերայ երկրի» — Ձեռ. Ս. Յ. Թ. 2360, թղ. 94բ, ի վերջն Մատթէոսի Աւետարանին:

1321, Մաշտոց, գրուած Տաթևի մէջ, Մատթէ զրչի ձեռքով, «...իշխանութեան աստուածատէր եւ բարեպաշտ մեծի եւ քրիստոսադար իշխանին Պարոն Բուրթէլին...» — Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 167:

1323, Աւետարան, գրուած Գլաձորի մէջ, Եսայի Նչեցի Վարդապետի պատուէրով, «...յաւուրս տէրութեան մեծ իշխանաց իշխանին տանս Սիւնեաց

Բուրթլի, ամենաբարեպաշտի եւ քաջի եւ միշտ յաղթողի...».— Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 182:

1328, Աստուածաշունչ, գրուած Գլաճորի մէջ, Հաղարտեցի Առաքել Վարդապետի համար, «...յաւուբս տէրութեան մեծ իշխանաց իշխանին տանս Սիսակայ՝ Բուրթլի, ամենաբարեպաշտի եւ քաջի եւ միշտ յաղթողի, որ էր խտտակրօն եւ ցայգաջան եւ գիշերափատտակ, ծնրադրող, առաւել քան զմիանձունս քարանձաւաց...».— Յովսէփեան, Խաղրակեանց, Գ. էջ 103:

1335 Աւետարան, գրուած Բուրթլի որդի Բեշգէն Օրբէլեանի համար, «...յիշխանութեան զօրացելոյ Յիսուսիւ եւ փառաց ի փառս բարձրացելոյն կրկին կենօք եւ աշխարհօք մեծ իշխանաց իշխանին Պարոն Բուրթլիին...».— Խաղրակեանց, Բ, էջ 243:

1337 Թուականով, Ստղմոսարանի մը յիշատակարանին մէջ կը կարդանք, «...եւ ի տէրութեան տանն Սիսակայ՝ մեծի սպարապետին Հայոց եւ Վրաց, Թագադարմ իշխանին Բուրթլիին...».— Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 297: Տես սակայն Յուցակ Ձեռ. Ս. Յակոբեանց, Գ. Հատոր, էջ 48:

1341, Աստուածաշունչ, գրուած Սուլտանիայ, Կարապետ դրչի ձեռքով, «...ի հիւպատոսութեանն եւ սպարապետութեանն Հայոց Բուրթլիին...».— Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 328:

Վերոգրեալ վկայութիւններուն մէջ յաճախ շեշտուած են Բուրթլի քաջութիւնը եւ բարեպաշտութիւնը: Անոր բարեպաշտութեան կոթողական մէկ վկան է իր կանգնած՝ Նորալանքի երկյարկանի եկեղեցին, որուն ճակատը կը կարդացուի իր բարձրաքանդակ արձանագրութիւնը. «Կաման Աստուծոյ, ես Պարոն Բուրթլի իշխանաց իշխան եւ ամուսինն իմ Վախախ եւ որդիք իմ Բէշկէն եւ Իփանէ կանգնեցաք զեկեղեցիս ի մեր հալալ արդեանց».— Սիսական, էջ 202:

Պարոն Բուրթլիի բարեպաշտութեան եւ Ժողովրդականութեան կը վերկայեն նաեւ այն երկու մանրամոլեպերը, որոնք մտած են զրչադիր ճօխ Առակազրքի մը մէջ, ինչ որ շատ հազուադէպ է մեր հին մատենագիրներուն մօտ:

* * *

Վարդապետ մը կը գտնեն Պարոն Բուրթլիի մօտ թէ շատ համբերող է: Կ'ըսէ. դացէք բերէք որ փորձեմ: Երբ վարդապետը դրան առջեւ կու դաջ, Բուրթլի կը գոչէ.

— Հեռացի՛ր, յի՛մար:

Եւ վարդապետը լռութեամբ կը հեռանայ: Ապա դարձեալ կ'ըսէ.

— Եկո՛ւր, վարդապետ:

Վարդապետը կը դառնայ զէպի իշխանը: Բուրթլի դայն նորէն կը վերսնայ: Եւ այսպէս կը կրկնէ երեք անգամ: Ապա վարդապետը իր մօտ կանչելով կ'ըսէ.

— Վարդապետ, աշղ համբերութիւնդ ո՞ւրկէ սորվեցար:

— Շունէն. որովհետեւ երբ որ կանչեն կու դայ եւ երբ որ փտարեն կ'երթայ: Ապա շատ բաներ ալ սորված եմ գիբքերէն զոր ի դորձ հեմ դրած դեռ:

Եւ Պարոնը շատ կը հիանայ եւ կը պատուէ դայն արժանապէս:

* * *

Օր մը Պարոն Բուրթէլ իր զինուորներով կը ճամբորդէր եւ ճամբան քահանայի մը հանդիպելով ձիէն կ'իջնէ եւ զօրքերով միասին կը ճամբուրեն քահանային աջը: Իր նայիպը, Ալիանախ անունով, կը տրանջէ Պարոնին: Եւ Պարոնը ծածուկ պատուէր կու տայ, որ երբ Ալիանախը դաւակ ունենայ չմը կրտսէն, եւ կամ մեռել ունենայ չթաղեն:

Եւ կը պատահէ որ նայիպի որդին կը մեռնի եւ քահանաները չեն թաղեր: Ալիանախ կու գայ Պարոնին մօտ եւ կ'ըսէ թէ քահանաները իմ որդին չեն թաղեր:

— Երթանք, կ'ըսէ Բուրթէլ, ես եւ զուն թաղենք:

— Այդ անհնար է, կ'ըսէ նայիպը:

— Հապա ինչո՞ւ տրանջեցիր այն օրը, կը յարէ իշխանը, երբ որ առանց քահանայի չենք կրնար բլլալ — Հմա՛մ. Յուցակ Չեռ. Ս. Յակոբեանց, Դ. Հատար, էջ 250: Նաեւ Սիւնեաց Օրբելեանների Բուրթեղեան ձիւղը, Լեւոն Խաչիկեան, Բանքեր, Թիւ 9, 1969, էջ 174-176:

* * *

Պր. Լեւոն Խաչիկեան վերոյիշեալ իր ուսումնասիրութեան մէջ կը գրէ Բեշքենի որդի Էլիկումի (Գուգուն) մասին. «Ինչքան են ապրել ու տիրել իրենց կայսրած քներին Էլիկումը (Կուկան) եւ Նաթիլը, չդիտենք: Նրանց մասին որեւէ այլ տվեալ չեն հաղորդում ժամանակակից աղբյուրները: Ըստ այդմ կարծում ենք, որ շատ կարճատեւ է եղել նրանց կեանքը, եւ հետացել են աշխարհից անհիշատակ» (էջ 177):

Ս. Յակոբեանց թիւ 1719 ձեռագրին մէջ հանդիպեցանք Պատմութիւն Թամուրին յորջորջուած փոքր գրութեան մը, ուր կը գտնուի հետեւեալ հատուածը. «ՊԽԸ թվ. գնաց Գաւրդի թագաւորն, եւ եղբայր նորին Կոստընդին, առաջնորդութեամբ Սմբատայ, որդոյ Գուգունին, Թոսին Պեշքենայ, որդոյ Բուրթէլին, եւ անուն զբերին Երնջակայ, եւ հանեն զուլթան Թահիրն, ըզդաթան [որդի սուլթան?] Ահմատին, զթոռն Վայխ Ղանին, եւ անին Վրացուն: Եւ հեծեալն որ նստեալ էին ի վերա բերթին՝ Կոստընցին» (Տեւ Յուցակ Չեռ. Ս. Յակոբեանց, Զ. Հատար, 1972, էջ 28):

Ըստ վերոգրեալ հատուածին, ուրեմն, Գուգուն (Էլիկում—Կուկան) ունէր որդի մը Սմբատ անունով, ըստ երևոյթին հրամանատար մը Վրացական բանակին, որ 1399 թուին կ'առաջնորդէ Վրաց թագաւոր Գաւրդին զէպի Երնջակայ բերդը, զոր կը գրաւեն, պահակապօրքը կը կոտորեն, եւ սուլթան Թահիրը գերի կը տանին Վրաստան:

Ն. ԱՐՔԵՊՍ. ՆՈՎԱԿԱՆ